

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.65>

ПРИНЦИП ВНУТРІШНЬОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІ: СТУПІНЬ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Савицька Н.В.,

аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID ID: 0000-0001-6694-0300

Савицька Н.В. Принцип внутрішньої незалежності судді: ступінь впровадження в Україні.

Ця стаття присвячена характеристиці юридичного змісту та реального стану впровадження принципу внутрішньої незалежності судді в Україні.

Наголошується, що важливість формування незалежної судової системи є одним із найважливіших показників побудови справді правової України. Адже в демократичній правовій державі лише судова влада може остаточно вирішити правовий спір чи конфлікт. Але вона зможе виконати своє призначення лише за умов, коли буде справді незалежною, неупередженою та доступною для кожного, а закріплення прав і свобод у законодавчих актах – однозначним, ясним, точним, системним і доступним для всіх. Поза тим, яким би досконалим не було законодавство, його норми стають декларативними, якщо не мають механізму дотримання передбачених у них прав та обов'язків. В Україні питання судової реформи є надзвичайно актуальним, оскільки відсоток населення країни, яке вірить у можливість захисту своїх прав та інтересів у суді, є невеликим, а кількість неправосудних рішень – надто значною.

Встановлено, що одним з найбільш негативних суспільних явищ, яке впливає на відправлення правосуддя в Україні є системна корупція. Наступна детермінанта – це надмірне навантаження на суди, що призводить до погіршення якості судового розгляду, а також подовжує тривалість розгляду справ та винесення рішень. До інших «небезпечних» та ризикових детермінант належать нестабільність судової практики, неоднозначність нормативних приписів, яким закріплюються правові засади відправлення правосуддя, і тривалі затримки судових засідань через ненадання суддями графіку розгляду судових справ.

Надається авторське визначення принципу внутрішньої незалежності судді, яким прийнято вважати здатність суддів виконувати свої обов'язки належним чином, зокрема самостійно та неупереджено вирішувати кожну справу по суті, без

впливу чи неправомірного контролю з боку голови суду, інших суддів, працівників апарату суду та учасників судового процесу.

Ключові слова: судова реформа, принципи судочинства, внутрішнє переконання судді, корупція, нестабільність судової практики.

Savytska N.V. Principle of Internal Independence of the Judge: Degree of Implementation in Ukraine.

This article is devoted to the characteristics of the legal content and the actual state of implementation of the principle of internal independence of judges in Ukraine.

It is emphasized that the importance of forming an independent judicial system is one of the most important indicators of building a truly legal system of Ukraine. After all, in a democratic legal state, only the judiciary can finally resolve a legal dispute or conflict. But it will be able to fulfill its purpose only under conditions when it is truly independent, impartial, and accessible to everyone, and the enshrining of rights and freedoms in legislative acts is unambiguous, clear, precise, systematic and accessible to everyone. Besides, no matter how perfect the legislation is, its norms become declarative if they do not have a mechanism for observing the rights and obligations provided for in them.

In Ukraine, the issue of judicial reform is extremely urgent, since the percentage of the country's population that believes in the possibility of protecting their rights and interests in court is small, and the number of unjust decisions is too significant.

It has been established that one of the most negative social phenomena that affects the administration of justice in Ukraine is systemic corruption. The next determinant is an excessive load on the courts, which leads to a deterioration in the quality of judicial proceedings, as well as lengthens the duration of cases and judgments. Other "dangerous" and risky determinants include the instability of judicial practice, the ambiguity of regulations that establish the legal basis for the

administration of justice, and long delays in court hearings due to the failure of judges to provide a schedule for consideration of court cases.

The author's definition of the principle of internal independence of a judge is given, which is the ability of judges to perform their duties properly, in particular to independently and impartially decide each case on its merits, without influence or undue control by the head of the court, other judges, employees of the court apparatus and participants in the court proceedings. Process.

Key words: judicial reform, judicial principles, internal convictions of judges, corruption, instability of judicial practice.

Постановка проблеми. Згідно з Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» за вектором безпеки однією з основних реформ названо саме судову реформу [1]. Важливість формування незалежної судової системи щорічно підкреслюється експертами Трансперенсі Інтернешнл Україна [2, с. 136], які впевнені, що одним із найважливіших показників побудови правової держави є наявність незалежної судової системи. Адже в демократичній правовій державі лише судова влада може остаточно вирішити правовий спір чи конфлікт. Але вона зможе виконати своє призначення лише тоді, коли буде справді незалежною, неупередженою та доступною для кожного, а закріплення прав і свобод у законодавчих актах – однозначним, ясным, точним, системним і доступним для всіх [3, с. 187]. Поза тим, яким би досконалим не було законодавство, його норми стають декларативними, якщо не мають механізму дотримання передбачених у них прав та обов'язків. В Україні питання судової реформи є надзвичайно актуальним, оскільки відсоток населення країни, яке вірить у можливість захисту своїх прав та інтересів у суді, є невеликим, а кількість неправосудних рішень – надто значною [3, с. 187].

Стан опрацювання. Питання сутності правових та судових принципів та особливостей судової реформи завжди були предметом наукового інтересу вчених, наприклад, О. Свиди, М. Karenga, P. Giuseppe Monateri, L. Neudorf, Я. Ленгера, О. Калужної, В. Городовенка, В. Скрипченка, М. Кінаха, Д. Когута, С. Чорної. Проте, критичний аналіз публікацій демонструє, що принципу внутрішньої незалежності судді все ж лишається недостатньо дослідженим, порівняно з іншими принципами. Проте, на нашу думку, не варто применшувати його значення. Тому, важливим та нагальним є вивчення практичних проявів реалізації принципу внутрішнього переконання судді в Україні.

Метою статті є характеристика юридичного змісту та реального стану впровадження принципу внутрішньої незалежності судді в Україні.

Виклад основного матеріалу. В основі нашого дослідження лежить аналіз конкретних викликів, які виникають у судовій системі та можуть деформувати, а подекуди й нівелювати реалізацію принципу внутрішнього переконання судді.

Насамперед, одним з найбільш негативних суспільних явищ, яке впливає на відправлення правосуддя в Україні є корупція. Наступна детермінанта – це надмірне навантаження на суди, що призводить до погіршення якості судового розгляду, а також сприяє затягуванню тривалості розгляду справ та винесення рішень. До інших «небезпечних» та ризикових детермінант належать нестабільність судової практики, неоднозначність нормативних приписів, яким закріплюються правові засади відправлення правосуддя, і тривалі затримки судових засідань через ненадання суддями графіку розгляду судових справ [4].

Враховуючи вказане, державні механізми відносно нормативного закріплення та забезпечення втілення принципу незалежності суду спрямовані на те, щоб судді могли діяти вільно, без неправомірного впливу, тиску, погроз, незаконного втручання, прямого чи опосередкованого, ким би та з будь-якої причини це не здійснювалося. Судді мають бути абсолютно вільними у прийнятті неупередженого рішення у справі, яку вони розглядають, спираючись на власне внутрішнє переконання, власне тлумачення юридичних фактів та законодавства України [5, с. 177].

Стосовно формування принципу незалежності судової влади від інших гілок влади та посадових осіб, то Т.Р.С. Аллан аналізує функціонування судової системи у відкритому суспільстві та наголошує на необхідності того, щоб судова влада залишалася незалежною від впливу законодавчої та особливо виконавчої влади. Вчений визначає суттєві критерії незалежності судової влади так: «Виконавча влада, яка безпосередньо впроваджує громадський порядок, повинна завжди діяти в рамках, визначених законом. Водночас мають бути незалежні від виконавчої влади суди чи арбітражі, які можуть втрутитися, якщо дії влади щодо конкретної особи виходять за межі законності. Крім того, Верховні суди також повинні бути повністю незалежними від законодавчої влади, діючи не як інструменти законодавчої влади, обрані більшістю, а як слуги конституційного порядку в цілому. Судова влада контролює та підтверджує сумісність чинних законів із принципом рівності та іншими важливими складовими верховенства права» [6, с. 11].

Як правило, більше говорять про втручання виконавчої влади в судову владу, але насправді вплив законодавчої влади не менший. Європейський суд з прав людини у § 49 рішення у справі «Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece» від 9 грудня 1994 року, вивчаючи взаємовідносини між судовою та законодавчою владою,

підкреслював той факт, що «принцип верховенства права і поняття справедливого судового розгляду, передбачені статтею 6, виключають будь-яке втручання законодавчої влади у здійснення правосуддя, спрямоване на вплив щодо вирішення справи судом»¹. У цій справі Європейський суд з прав людини визнав порушенням пункт 1 статті 6 Конвенції, насамперед у зв'язку з тим, що парламент ухвалив закон, яким фактично скасовував юрисдикцію судів щодо відповідних скарг стосовно компенсації з боку уряду та визначав законно встановлені збитки анульованими і такими, що втратили силу [7]. Тобто мало місце пряме втручання законодавчої влади в інституційну незалежність судової влади, оскільки таке втручання дійсно «виправляло» висновки судової влади, але це було далеко не єдине вираження законодавчого впливу на цю незалежність [8, с. 87].

Щодо українського досвіду формування незалежності судової влади, то позитивною стороною Закону «Про судоустрій і статус суддів» є часткове зменшення впливу Президента України на формування судової влади. Суддів призначає Вища рада правосуддя безстроково за підписом Президента, що, на нашу думку, є непотрібним підходом, оскільки відсутність підпису не дає можливості вступити на посаду. Це можна порівняти з правом президента розпускати парламент за відсутності коаліції, але таке право має бути обов'язком, однак жодні зобов'язання президента не можуть бути виконані. Крім того, Президент України своїми указами втратив право створювати та ліквідувати суди, це робиться на рівні законів [9, с. 186].

Однак, не зважаючи на зменшення можливостей тиску на суддів з боку органів виконавчої та законодавчої влади, все ж найбільшу загрозу для них, відповідно до офіційної статистичної інформації, становлять інші «зовнішні загрози для впливу». Підтвердженням цієї тези є аналіз звернень до Ради суддів України щодо фактів здійснення тиску на суддів і втручання в діяльність судів, який дає можливість зробити висновок, що найбільш поширеними та такими, що набувають систематичного характеру, є:

1) випадки дій громадських організацій, об'єднань або груп осіб, громадських активістів, спрямовані на висловлення власного негативного ставлення до судової влади та/або окремих суддів, які супроводжувались заходами тиску на суддів, що саме по собі є порушенням вимог частини другої статті 126 Конституції України (вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється). Організатори таких акцій розраховують, що суддя керуватиметься не верховенством права, а популістськими мотивами через психологічний тиск групи людей, крики та заклики. Тому в більшості випадків ці заходи ставлять під загрозу тих осіб, які намагаються захисти-

ти свої права та законні інтереси у порядку, встановленому процесуальним законом. Судді не можуть приймати рішення під тиском погроз, блягань, вимог пікетувальників, голодувальників чи спроб самогубців. Для виправлення будь-якої судової помилки законодавством визначено конкретні процедури та діють компетентні судові органи;

2) випадки порушення кримінальних проваджень проти суддів. Нині дії Вищої ради юстиції щодо таких дій правоохоронних органів залишається незрозумілими. Адже, аналізування практик розгляду звернень суддів з питань втручання у здійснення правосуддя Вищою радою правосуддя дає підстави стверджувати, що остання не завжди погоджується з позицією суддів і не подекуди не вбачає ознаки втручання [10, с. 177].

Ще одним ключовим напрямом у здійсненні судової реформи є формування внутрішньої незалежності судової гілки влади. На думку О. Калужної внутрішня незалежність означає незалежність та неупередженість кожного судді під час здійснення ним правосуддя від колег, голови суду, вищої інстанції, органів суддівського врядування [11, с. 35].

Дж. Лоундс вважає, що внутрішня судова незалежність – це середовище або стан справ, у якому судові службовці вільні від впливу будь-якої іншої судової посадової особи (включно з керівником юрисдикції) під час виконання ними своїх судових функцій [12, с. 52].

Найбільш розлоге та системне визначення надає Л. Несткрчук, підкреслюючи, що внутрішня незалежність означає, що судді не повинні призначатися та виносити рішення під тиском з боку інших суддів або осіб з адміністративними повноваженнями, таких як голова суду. Такі спроби втручання в діяльність судових органів можна розглядати як *ipso facto*, які не відповідають поняттю «незалежний і безсторонній суд». Коли ми говоримо про бінарність незалежності суддів, то маємо на увазі поєднання суб'єктивних і об'єктивних критеріїв. Суб'єктивні – мають на увазі особистість судді та його особисті переконання, об'єктивні – питання організації складу суду [13, с. 51].

На нашу думку, внутрішня незалежність судді – це здатність суддів виконувати свої обов'язки належним чином, зокрема самостійно та неупереджено вирішувати кожну справу по суті, без впливу чи неправомірного контролю з боку голови суду, інших суддів, працівників апарату суду та учасників судового процесу.

Хотіли б зауважити, що не зважаючи на відсутність усталеного уніфікованого підходу до сутності внутрішньої незалежності судді, все ж всі науковці погоджуються у її значущості для забезпечення прав і свобод громадян зокрема та утвердження України як незалежної правової

держави в цілому. Значущість засади внутрішньої незалежності судді обумовлена й історично. Адже, рання історія показує розвиток традиції неупередженості в стародавньому Єгипті. З усіх стародавніх джерел ясно видно, що давньоєгипетські судді були дуже стурбовані своєю репутацією справедливих судових рішень. Ті, хто брав хабар або був помічений у нечесному сприянні певним інтересам, підлягали суворому покаранню за зраду громадської довіри до судів і були прикладом для інших суддів. Стародавні єгиптяни розвинули та підтримували міцну традицію незалежного судового розгляду, яка зберігалася протягом тисячоліть і яку можна побачити в сьогоденні, найлегше в ієрогліфах терезів справедливості. Зародження та розвиток судової незалежності в Стародавньому Єгипті говорить про те, що незалежність є основним напрямком самостійної та неупередженої судової влади та необхідною для легітимності та ефективності прийняття судових рішень [14].

У давньоєгипетській державі урядовці виступали в якості осіб, які приймали рішення як у цивільних, так і в кримінальних справах. Не було професійного судочинства. Натомість губернатори розглядали спори в федерації регіональних судів. Судову систему королівства склали шість судів, кожен з яких мав свого головного суддю. Сторони подали свої суперечки до суду через офіційні письмові заяви або. Схоже, що стародавні єгиптяни судилися часто, оскільки судові протоколи розкривають численні приватні та публічно-правові справи [15, с. 480].

Збережені судові протоколи читаються як протоколи справ, у кожному з яких коротко описуються факти справи та рішення судді. Чиновник, відомий як візир, служив головним суддею регіональних судів і керував судовою системою. Стародавні єгиптяни вважали, що візир говорить від імені Маат, богині правди та справедливості.

Примітно, що Маат відіграла особливу роль у суді померлих, коли перо Маат зважувалося на терезах проти перо Маат серце померлого. Лише якщо серце було легше або дорівнювало вазі пір'я, померлому було дозволено потрапити до небесного раю. У ролі глави судової системи візир особисто розглядав найсерйозніші справи, наприклад убивства [14].

Висновки. Враховуючи викладене, хотіли б підкреслити, що принцип внутрішньої незалежності судді є важливим атрибутом правової держави та справедливої і неупередженої судової системи. Внутрішня незалежність судді – це здатність суддів виконувати свої обов'язки належним чином, зокрема самостійно та неупереджено вирішувати кожну справу по суті, без впливу чи неправомірного контролю з боку голови суду, інших суддів, працівників апарату суду та учасників судового процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015?find=1&text=%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0#Text> (дата звернення: 07.02.2023).
2. Індекс сприйняття корупції-2022. *Трансперенсі Інтернешнл Україна*: вебсайт. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення: 07.02.2023).
3. Чорна С.З. Принцип самостійності як важливий конституційний принцип організації та діяльності судової влади в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 135–141.
4. Когут Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. 186–191.
5. Кінах. М. Судовий індекс або як оцінює бізнес ефективність судової системи. *Юридична газета*. 2021. 28 липня. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sudoviy-indeks-abo-yak-ocinyue-biznes-efektivnist-sudovoyi-sistemi.html> (дата звернення: 06.02.2023).
6. Скрипченко В.О. Незалежність суддів як гарантія законності в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 176–178.
7. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Київ: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece» від 9 грудня 1994 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57913> (дата звернення: 07.02.2023).
9. Городовенко В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 1. С. 81–92.
10. Калужна О.М. Форми комунікації Верховного Суду із судьями низових ланок. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюктаін. Чернівці: 2021. С. 35–37.
11. Ленгер Я.І. Довіра до суду, як детермінанта незалежності влади. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюктаін. Чернівці: 2021. С. 51–52.

12. Neudorf L. Judicial Independence: The Judge as a Third Party to the Dispute. *Oxford U Comparative L Forum* 2. 2015. URL: ouclf.law.ox.ac.uk (data of appeal: 02.02.2023).
13. Giuseppe Monateri P. Black Gaius: A Quest for the Multicultural Origins of the «Western Legal Tradition». 2000. № 51 *Hastings P.* 479–521.
14. Karenga M. Maat, The Moral Ideal in Ancient Egypt. A Study in Classical African Ethics. New York: Routledge. 2004. 480 p.
15. Свіда О.Г. Адміністративні суди в Україні: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2008. 19 с.